

Merhaba
"Anadolu'nun Gözü"

Gazetesinin
okurlarına
armağandır.
Çarşamba
günleri
yayımlanır.

KADEMİK

Sayfalar

Cilt: 8 Sayı: 23
25 HAZİRAN 2008 ÇARŞAMBA

Hazırlayanlar: M. Ali UZ - Ali İŞİK

maliuz@merhabagazetesi.com.tr • aliisik@merhabagazetesi.com.tr

2008 Rasıyarlı Mahmut Yılı
ÖZEL SAYISI

Prof. Dr.
Saim SAKAOĞLU

KÂŞGARLI MAHMÛD VE DÎVÂN'I ÜZERİNE

Bu yıl, büyük Türk dilcisi ve derleyicisi Kâşgarlı Mahmûd'un doğumunun 1000. yılı olarak kabul edilmiş ve Türk dünyasının değişik coğrafyalarında çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Kutlamalar yıl boyunca da devam edecektir. Onu ve ölümsüz eseri *Divânu Lugâti't-Türk* bir yıl boyunca değil, yıllar boyunca anmamızın gerekliliğine inanıyorum.

Kâşgarlı Mahmûd kimdir?

Onun adı kitabının üzerindeki bir kayıttan öğrendiğimize göre, Mahmûd bin el-Hüseyin bin Muhammed Kâşgarî'dir. Onunla ilgili olarak bulabildiğimiz bütün bilgilerin tamamına yakını eserinin değişik sayfalarına serpiştirilmiş notlardan oluşmaktadır. O Barsıgan/ Barsgan'da (1) doğmuş, o çevrede büyümüştür. Onun doğum yeri bugün Kırgızistan'ın Issık Kөл'ü yakınlarındadır. Mahmûd'un, çocukluğu İli Irmağı kenarında geçmiştir (2). Mahmûd ve yakınları daha sonra o devrin bilim ve kültür merkezi olan Kâşgar'a yerleştikleri için, pek bilinmeyen Barsıgan yerine Kâşgarî olarak anılmıştır (3).

Kâşgarî, o yıllarda Türklerin kullandığı dilleri öğrenmek için soydaşlarının oturduğu Çin Seddi'nden başlayarak Kırım'a gelmiş, Hazar Denizi ile Kafkas Dağları'na kadar uzanan bütün ülkeleri gezmiştir (4).

Onun doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Mahmûd hakkında, eserinin dışında bulabildiğimiz tek bilgi, Besim Atalay'ın birinci cilt olarak yayımladığı bölümünden sonra Batılı bilgin Martin Hartmann'ın verdiği şu kısa bilgidir:

"Mahmûd'un hocası Kâşgarlı

Halefoğlu Hüseyin hakkında Tâcü'l-İslâm Seme'ânî'nin *Kitâbü'l-Ensâb*'ında Kâşgar'da yetişen âlimlerden söz edilirken Mahmûd'a da yer verilir ve onun fâzıl, zâhid bir şeyh olduğu söylenir."

Mahmûd'un adı, hepsi birinci ciltte olmak üzere eserinin beş yerinde geçmektedir. Bunların bazılarında babasının kim olduğu, kendisinin Kâşgarlı olduğu, atalarının

Sâman oğullarını yenen beyler olduğu dile getirilir. Aslında o, bir bey oğludur, bey torunudur.

Onun bilinebilen iki önemli eseri vardır:

1. *Cevâhirü'n-Nahv fi Lugâti't-Türk*
2. *Divânu Lugâti't-Türk*

Eserinin adının yazımında yukarıdaki biçim tarafımızdan uygun görülmüş olup, yararlanılan veya anılan kaynaklardaki adların özgün yazımları korunmuştur.

İlk eserinin varlığını Kâtib Çelebi'ye borçluyuz. O, Mahmûd'un bugün nerede olduğu bilinmeyen, başka bir ifadeyle kayıp olduğu kabul edilen eserini görmüş ve ünlü eseri *Keşfü'z-Zünûn*'da tanıtmıştır.

Divân, son sayfasında yer alan bir kayıttan öğrendiğimize göre, 464 yılında yazılmaya başlanılmış ve dört kere yazılıp düzenlendikten sonra 466 yılında bitirilmiştir (5). Tarihler, 1072 ve 1074 yıllarını karşılamaktadır.

Eser, Bağdat'taki Abbasi halifelerinden birine sunulmuştur. Yaygın inanişâ göre Abbasi saraylarında görevli Türklerle anlaşmak amacıyla pek çok Arap Türkçeyi öğrenmek ister. Bunun üzerine Mahmûd da bu paha

biçilmez eserini kaleme alır.

Eser çok değişik açılardan inceleme konusu olmuş ve üzerine pek çok bibliyografya hazırlanmıştır. Biz de bu alanda hazırladığımız dört ayrı bibliyografyayı bilim dünyasının hizmetine sunmuş bulunuyoruz.

Biz, bir halk edebiyatı araştırmacı olarak, eseri bu açıdan değerlendirdik. Dilci ve tarihçi meslektaşlarımız başta olmak üzere değişik alanların bilgileri de eseri, kendi açılarından ele alıp değerlendirmişlerdir.

Alışılmış görüşe göre *Divân*'daki halk edebiyatı ürünleri ve sadece adları geçen bazı terimler aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

1. Atasözleri
2. Şiirler
 - a. Ağutlar
 - b. Destanlar
 - c. Kahramanlık şiirleri
 - d. Eğlence ve av şiirleri
 - e. Sevgi şiirleri
 - f. Pastoral şiirler
 - g. Ahlaki şiirler
3. Saka destanlarından Şu
4. Efsaneler
5. Bilmece terimi
6. Ninni terimi
7. Fıkra terimi

Aşağıda bu dallarla ilgili kısa bilgiler verilecek, bazı örnekler sunulacaktır.

1. Atasözleri

Divân'da atasözü yerine *sav* kelimesi kullanılmıştır. *Sav*ların sayısı konusunda bilginler anlaşamamışlardır. Bazı sözleri *sav* olarak kabul edenlerin yanında etmeyenler de vardır.

Aşağıda hemen kolayca anlayabileceğimiz birkaç atasözü verilmiştir:

Endik uma ewlikni ağırılar / Şaşkın konuk ev sahibini ağırılar (I /105-106).

Ermegüğe eşik art bolır / Tembele eşik dağbeli olur (I / 42).

Ot dise ağız köymes / Ateş demekle ağız yanmaz (I / 43).

2. Şiirler

Konularına göre yedi dalda incele-

nen şiirlerin bir bölümü aruz, bir bölümü hece ölçüsüyle yazılmıştır. Aruz ile yazılanlar beyit ve dördlüklerden, hece ile yazılanlar ise dördlüklerden oluşmaktadır.

Şiirlerin kaçar dördlükten veya beyitten oluştukları da tartışma konusudur. Aşağıda cilt ve sayfa numarası gösterilen örnekler Atalay çevirisinden, öbürleri ise Prof. Dr. Talat Tekin'in *XI. Yüzyıl Türk Şiiri* (Ankara 1989) adlı eserinden alınmıştır.

Divân'da iki *ağıt* vardır ve ikisi de dördlüklerden oluşmaktadır. Dördlük sayıları tartışmalı olan bu *ağıtlardan* en ünlüsü Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine söylenmiştir.

Alp Er Tonga öldi-mü
İsiz ajun kaldı-mu
Ödleğ için aldı-mu
Emdi yürek yırtılır (I / 41, Tekin 8)

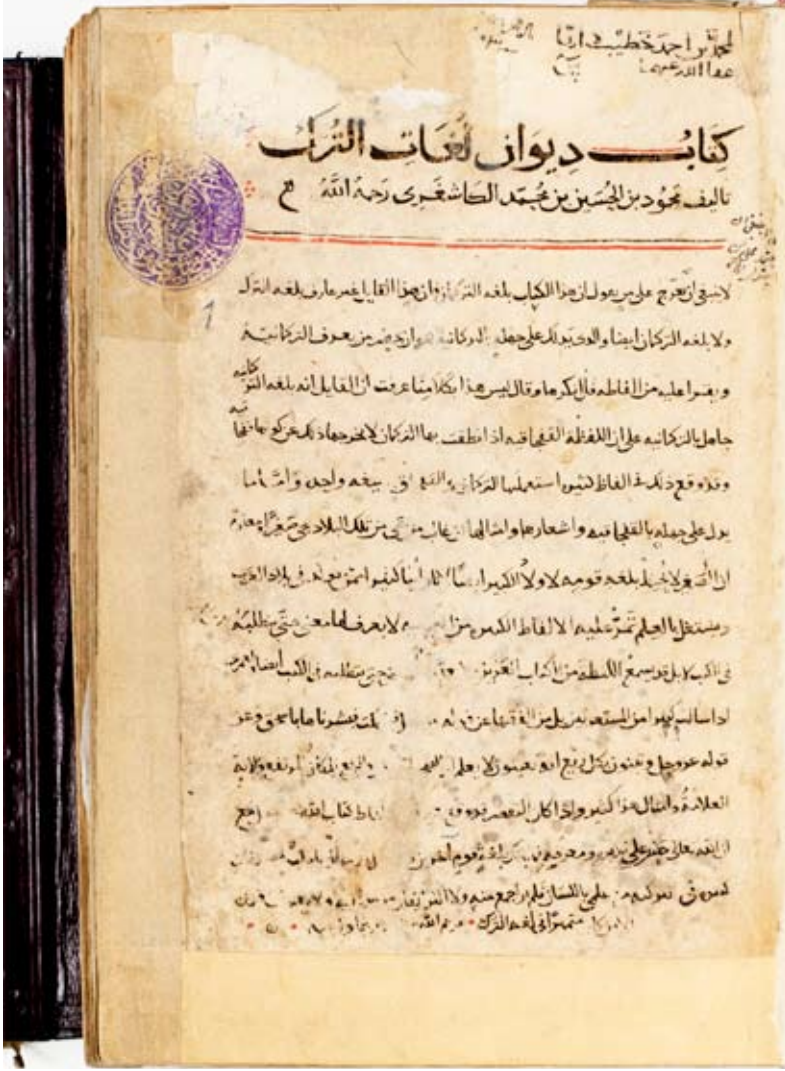
Destanlar; Tangutlarla, Budist Uygurlarla ve Yabakularla yapılan savaşlarla ilgilidir.

Divân'da, dördü de hece ölçüsü ile olan *kahramanlık şiirlerinin* yanında üç de bağımsız beyit vardır.

Eğlence ve av şiirlerinin ikisi de hece ölçüsü ile dir.

Sevgi şiirlerinin beşi hece ölçüsüyle, üçü de aruz ölçüsüyle dir

Oğragım kendü yırak
Bulmadı meni karak (III / 29)

ken (111-113) ve 3. cildinde **Türkmenler** hakkında bilgi verilirken (412-416) bu destanın parçalarına yer verilmiştir.

4. Efsaneler

Divân'da 'efsane' terimi yer almamaktadır. Değişik yerlerde verilen örnek metinler efsane özelliği taşımaktadır. Aşağıda bunlardan ikisi verilmiştir.

Kal-aç / Halaç

Hakan ve ordusu gitmiş, fakat onlardan 22 kişi aileleriyle birlikte orada kalmıştı. Bunlar geceleyin yüklerini yükleyecek hayvan bulup gide-memişlerdi. İşte bu kitabın başlarında andığım ve hayvanların damgalarını belirttiğim, bunlardır: Kınık, Salgur ve diğerleri bunlardır. Bu 22 kişi, yaya olarak gitmek veya buldukları yerde kalmak için düşünür-

Pastoral şiirlerin yedisi hece ölçüsü, dördü de aruz ölçüsüyledir.

Ahlaki şiirlerin dörder tanesi hece ölçüsü ve aruz ölçüsü ile.

*Algıl öğüt mendin ogul erdem tile
Boyda ulug bilge bolup bilging ula
(I / 51)*

3. Saka destanlarından Şu

Saka Türklerinin daha çok bilinen *Alp Er Tunga Destanı*'nin yanında bir de *Şu Destanı* vardır. Bu destan bir bütün hâlinde olmayıp üç farklı kelime hakkında verilen örnek metinlerin birleşmesinden oluşmaktadır.

Divân'ın I. cildinde **öge** kelimesi açıklanırken (90-91, yine I. cildinde **Uygur** vilayeti hakkında bilgi verilir-

ken iki adam gördüler. Bu iki adam, yüklerini sırtlarına yüklemiş, ailelerini yanlarına almış vaziyette ordunun izini takip edip gidiyordu. Yorgundular ve yüklerinin altında terlemişlerdi. Durdular ve 22 kişiyle bu konuda konuşup danıştılar. 22 kişi onlara şöyle dedi: "Ey iki adam! Bu herif (yani Zülkarneyn) bir yolcudur; asla bir yerde durmaz, bizim yanımızdan da geçip gidecek ve biz yurdumuzda kalacağız." Türkçe olarak o ikisine "kal aç" dediler. "Ey iki adam! Kalın, durun, bekleyin" anlamında. Sonradan onlar "Halaç" diye adlandırıldılar. Halaçların aslı budur; iki boydurlar. (III, 415)

Türk Takviminin Ortaya Çıkışı

Türk hakanlarından birisi birkaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar; onun üzerine bu iş için hakan ulusuyla *geneş* (müşavere) yapar ve kurultayda “Biz bu tarihte nasıl yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaktır; öyle ise, biz şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınıca her yıla bir ad koyalım; sağışlarımızı bu yılların geçmesiyle anıyalım; bu aramızda unutulmaz bir andaç olarak kalsın.” dedi. Ulus, hakanın bu önergesini onayladı.

Bunun üzerine hakan ava çıkar, yaban hayvanlarını “İlusu”ya doğru sürsünler diye emreder. Bu, büyük bir ırmaktır. Halk bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar; birtakım hayvanlar suya atılırlar; on ikisi suyu geçer; her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanlardan birincisi *sıçgan* imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmış ve *sıçgan yılı* denilmiş; bunlardan sonra sırasıyla geçen hayvanların adları yıllara verilmiş. *ud yılı* (öküz yılı), *pars yılı*; *tawışgan yılı* (tavşan yılı), *nek yılı* (timsah yılı), *yılan yılı*, *yund yılı* (at yılı), *koy yılı* (koyun yılı), *biçin yılı* (maymun yılı), *takagu yılı* (tavuk yılı), *ıt yılı* (köpek yılı), *tonğuz yılı* (domuz yılı). (I / 344 – 346)

5. Bilmeceler Terimi

Divân'da ‘Bilmeceler’ ve ‘Bilmeceler sormak’ terimlerine birkaç farklı şekilde rastlıyorsak da bilmeceler örneği görülemezdir.

tabuzgu, tabuzgu neng: Bilmeceler (I / 489)

tabuzguk: Bilmeceler (I / 502)

tapzuk: Halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmeceler (örnek: *Tapzuguk tapuzdum* Bilmeceler sordum.) (I / 462).

tapzuguk: Halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmeceler (I / 462)

Bilmeceler sormak ile ilgili filleri de şu şekilde belirleyebiliriz:

tabız-: Bilmeceler söylemek veya sor-

mak (II / 164)

tabuz- / tapuz-: Bilmeceler söylemek veya sormak (I / 462; II / 164)

6. Ninni Terimi

Divân'da, “Balu balu” diye okunan kelime için şu açıklama verilmiştir. “Kadınlar beşikte çocuğu uyutmak için böyle söylerler.” (III / 232)

7. Fıkra

Divân'da, fıkra karşılığı olarak kullanılan herhangi bir kelime yoktur. Ancak bazı kelimelerin bu kavramı karşılayabileceği konusunda görüşler vardır. Bu kelimelerden üçü aşağıda gösterilmiştir.

külünç: Gülünç (III / 374).

külüt: Halk arasında gülünç olan nesne (I / 357).

kög: Bir şehir halkı arasında meydana çıkarak bir yıl içerisinde gülünen şey, gülmece (III / 131). *Divân*'da yedi ayrı anlamda geçen **kög** kelimesi konumuzla ilgili olarak şu cümlede yer almaktadır. *Bu yıl kög keldi:* Bu yıl bu gülmece geldi; bu yılın gülmececi budur.

Bunların dışında, *Divânü Lügati't-Türk*'te çocuk oyunları, eğlenceler, vb. halk kültürünün alanına giren örnekler de vardır.

H [üseyin] Namık Orkun, “Eski Türk Âdetleri”, *Dergâh*, 10, Eylül 1921.

H [üseyin] Namık Orkun, “Millî Türk Yemekleri”, *Dergâh*, 20, Şubat 1922.

Erhan Aydın, “Divanü Lügati't-Türk'te Çocuk Oyunları”, *Türk Kültürü*, 33 (388), Ağustos 1995, 510-512.

Dipnotlar

1. Besim Atalay (çev.), *Divânü Lügati't-Türk Tercemesi I*, Ankara 1939, 417.
2. G. G. Musabaev, “Kaşgarlı Mahmut'un Yaşamı Üzerine”, *Türk Dili*, 27, 253, 1 Ekim 1972, 110.
3. agm., 114.
4. agm., 116.
5. M. Şakir Ülkütaşır, *Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmut*, 2. bs., Ankara 1972, 15.

Prof. Dr.
Ahmet SEVGİ

KÂŞGARLI MAHMUT VE “DÎVÂNÜ LÜGÂTİ’T-TÜRK”Ü

Millet olarak kültürel değerlerine topyekûn sahip çıkan bir yapıda olmasak da her devirde içimizden bu değerleri muhafaza ve müdafaa eden kahramanlar çıkmıştır. XI. yüzyılda bir anne şefkatiyle Türkçeye kucak açarak onun gelişip zenginleşmesi için cansiperane mücadele veren alperenlerin başında şüphesiz ki “*Dîvânü Lügâti’t-Türk*” müellifi Kâşgarlı Mahmut gelir.

Kültür milliyetçiliğın unutulmaz ismi Kâşgarlı Mahmut'un hayatı hakkında maalesef yeterli bilgiye sahip değiliz. Hatta onun Kârûn'un hazinelerine değışilmeyecek kadar kıymetli olan “*Dîvânü Lügâti’t-Türk*” adlı eseri bile ne acıdır ki 800 yıl nisyan karanlığında yolculuk yaptıktan sonra nihayet XX. yüzyıl başlarından İstanbul'da Ali Emîrî tarafından bir tesadüf sonucu kaybolup gitmekten kurtarılmıştır. İsterseniz önce “*Dîvânü Lügâti’t-Türk*”ün bulunuş hikâyesini Kilisli Muallim Rifat'tan dinleyelim:

Divanyolu'nda “Karababa” sokağının başında “Diyarbakır Kırâathanesi” adlı bir kırâathane vardı. “Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi” buranın birinci müşterilerinden idi.

Her gece akşamdan sonra gelir, gece yarısına kadar oturur, dostlarıyla görüşür, konuşur; sonra kalkar, Parmakkapı'daki hanesine giderdi.

Malî 1333 senesi idi. Bir gece yine bu kırâathaneye teşrif buyurdu. Biraz tarihten, edebiyattan bahsedildikten sonra:

-Beyler, efendiler! Bu gece size bir şey soracağım! dedi.

-Buyurun, dedik.

Sordu:

-Divanü Lügâti't-Türk isminde bir kitap gördünüz mü, ya da işittiniz mi?

İlk cevabı ben verdim:

-Kitabın kendisini görmedim, fakat Kâtip Çelebi bunu görmüş ve Keşfü'z-Zunun'a yazmıştır, dedim.

Sonra Arif Bey ve arkadaşları Arapça tarihlerin birisinde bunun adını gördük, dediler. Bunun üzerine Emîrî Efendi, Fuzulî'nin şu mısraını okudu:

“Eyledim tahkik, görmüş kimse yok cânânımı.”

Söz sırası bize geldi. Bir ağızdan heyecanla sorduk:

-Siz gördünüz mü? dedik.

Sualimiz hoşuna gitti, kendine mahsus olan tarzda gevrek gevrek güle güle katıldı:

-Ne söylüyorsunuz? İneyet-i Bârî ile bugün o kitaba malik oldum, dedi. Cümlemiz tebrik ederek nasıl elde ettiğini, kimden aldığını sorduk.

-Âdetim veçhile haftada iki üç kere Sa-haflar Çarşısı'na uğrar, yeni bir şey var mı diye kitapçılara sorarım, dün de uğradım. Kitapçı Burhan Bey'in dükkânında oturdum. “Bir şey var mı?” dedim. Kitapçı:

-Bir kitap var, ama sahibi otuz lira istiyor. Bu kitap bana geleli bir hafta oldu. Ben, bunu yüksek bir fiyatla alır diye Marif Nâzırı Emrullah Efendi'ye götürdüm. O da ilmiye encümenine havale etti. Encümen tetkik için bir hafta müsaade istedi, ben de kabul ettim. Bir hafta sonra uğradım. On lira teklif ettiler. Ben de: “Kitap benim değildir, başkasındır.

Otuz liradan bir para aşağıya vermiyor.” dedim. Cevaben; “Biz otuz liraya bir kütüphane satın alırız. Al kitabını, istemiyorumuz!” diye kitabı iade ettiler. Kitap sahibiyile tayin ettiğimiz müddet yarın bitecektir. Yarın kitabı vermeye mecburum. Bakınız eğer işinize gelirse siz alınız! dedi. Kitabı elime alınca bayıldım. Otuz lira değil, otuz bin lira değeri var. Dünyada eşi menendi görülmemiş, bir Türk kâmusu ve grameri. Fakat kitapçıyı şımartmamak, fiyatı artırmaya bırakmamak için nazlı davrandım: “Dağınık bir eser: Acaba tamam mı, değil mi? Hem de müellifi Kâşgarlı bir adam imiş, kimdir, necidir? Belli değil. Sarı çizmeli Mehmet Ağa... Maamafih ne de olsa bir eserdir. Maarif on lira teklif etmiş ise, ben de on beş lira veririm.” dedim. Kitapçı:

-Hayır, arzettiğim gibi kitap benim değildir. Benim olsaydı verirdim. Fakat sahibi mutlak otuz lira istiyor. Almayacak olursanız sahibine iade ederim, dedi.

Sordum:

-Sahibi kimdir?

Cevaben dedi ki:

-Yaşlıca bir hanımdır, eski Maliye Nâzırı Nazif Bey'in mensubatından... Paşa, bu kitabı ona verirken: “Bak, sana bir kitap veriyorum. İyi sakla! Sıkıldığın zaman kitapçılara götür. Altın para otuz lira eder, aşağıya verme!” demiş. İşte bu otuz lira kadının kulağında küpe olmuş... Yoksa kendisi acüze bir kadındır. Alacak isen, bir kadına iyilik etmiş olursun, dedi.

Bunun üzerine:

-Evet, şimdi işin şekli değişti: Bir kadına muavenet (yardım) bir vazifedir. Pekî, kabul ettim, dedim ve kitabı aldım. Fakat o dakikada şöyle düşündüm: Yanımda ancak on beş lira var, eve gidecek olsam kitap dükkânda kalacak, mümkün ki, başka birisi gelir, kitapçı tamahkârlık ederek ona da gösterir, o da alır. Paranın üstünü yarına bırakayım desem, olmaz. Başladım içimden Allah'a yalvarmağa: “Allahım, bir dost gönder, bana yardım etsin. Beni kitaptan ayırma!”

İki dakika sonra baktım ki, dostlarımdan eski Darülfünun'un Edebiyat Muallimi Faik Reşat Bey oradan geçiyor. Hemen çağırdım. Gizlice: “Varsa aman bana yirmi lira ver” dedim. Çantasını açtı, on lira varmış, onu verdi.

-Üst tarafını da şimdi acele eve gider getiririm, dedi. Ben de kitapçının dükkânında kısmen huzuru kalple oturdum.

dum.

Birkaç dakika sonra Reşat Bey geldi, parayı getirdi. Otuz lirayı Burhan Bey'e verdim.

Burhan Bey -“Pekâlâ, ya benim bahşişim yok mu?” dedi.

Üç lira da ona verdim, vedalaştım. Dükkândan kalktım, Reşat Bey'le konuşa konuşa çarşıdan çıktık. Fakat arkamıza baktım: “Acaba Burhan Bey pişman olup da arkamızdan koşmasın” diye korku içindeydim. Neyse, baktım ki gelen yok: “Oh, elhamdülillâh!” dedim.

Kitabı aldım, eve geldim, yemeyi içmeyi unuttum. Birkaç saat mütalaa ile uğraştım. Arkadaşlar, size arz ediyorum: Bu, kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacak. Arap dilinde Sîbeveyh'in kitabı ne ise bu da Türk dilinde onun kardeşidir. Türk dilinde şimdiye kadar bunun gibi bir kitap yazılmamıştır. Bu kitaba hakiki kıymet verilmek lazım gelse cihanın hazineleri kafi gelmez.

Bu kitap ile Hz. Yusuf arasında bir müşabehe var. Yusuf'u kardeşleri birkaç akçeye sattılar. Fakat sonra Mısır'da ağır-ğınca cevahire satıldı. Bu kitabı da Burhan bana 33 liraya sattı. Fakat ben bunu birkaç misli ağırlığında elmaslara, zümrütlere veremem.”¹

Kâşgarlı Mahmut'un Türk dünyasına yeni ufuklar açan bu paha biçilmez eseri 1070'li yıllarda Doğu Karahanlılar bölgesinde yazılmıştır. O dönemde Arapça hem ilim dili hem de kültür dili idi. Buna aynı zamanda Kur'an dili olduğu gerçeğini de eklersek Arapçanın o gün sahip olduğu nüfuzun boyutlarını tahmin etmek zor olmayacaktır. Kâşgarlı Mahmut'un böyle bir ortamda Türkçenin Arapça ile at başı yürüdüğünü yani aynı seviyede olduğunu belirterek Araplara Türk dilini öğretmek gayesiyle “*Divânü Lüğâti't-Türk*”ü yazıp Bağdat'ta Abbâsî Halifesi Muktedâ Billah'a sunmuş olması takdire şayan bir davranıştır.

Türklük şuurunun öncüsü Kâşgarlı Mahmut, kültürümüzün ana kaynaklarından biri olan söz konusu eserin girişinde Türkçe ve Türkler hakkında şunları söyler:

“Gördüm ki yüce Tanrı, devlet güneşi-

(1) Dr. Muhtar Tefkikoğlu: Ali Emîri Efendi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 173-177.

ni Türklerin burçlarından doğurmuş. Göklerdeki daireleri, onların devletleri çevresinde döndürmüş.

Onlara Türk adını (kendisi) vermiş. Onları yeryüzünün hâkânı kılmış. Asrımızın hâkânlarını hep onlardan çıkarmış. Cihan halkının dizginlerini onların ellerine bırakmış. Onları her halka üstün eylemiş. Doğrulukta onlara (her zaman) yardımcı olmuş. Onlara intisap edenleri, onların hizmetinde bulunanları (hep) aziz kılmış; (bütün) dileklerine erdirmiş. (Böyle kimseleri) kötülerin şerlerinden korumuş.

Oklarının saplanmasıyla korunabilme için, aklı başında olanlara, (Türklerin) hâllerini hallenmekten başka çare kalmamış.

(Hâlbuki) onlara dert dinletmek ve gönüllerini kazanmak için kendi dilleriyle konuşmaktan daha güzel vâsıta yoktur.

Her ki onların diline sığınır onu kendilerinden sayıp her türlü tehlikeden kurtarıyorlar. Bunun içindir ki Türk olmayanlar da Türk diline sığınmakta ve bu vesile ile zarar ve ziyandan kurtulmaktadır.²

Görüldüğü gibi Kâşgarlı Mahmut, diline ve milletine gönül vermiş bir kahramandır. Türk'e ve Türkçeye duyduğu aşk onu mecnun ederek Türk illerini adım adım dolaşmaya sevk etmiştir. Bu Türk alpereni gezip gördüğü yerlerde Türk diline ve Türk kültürüne âit ne bulduysa büyük bir titizlikle derleyerek bizlere "*Divânü Lügâti't-Türk*" gibi bir kültür hazinesi miras bırakmıştır.

"*Divânü Lügâti't-Türk*" Arapça yazılmış bir "lûgat"tir. Ancak, gerek "giriş"te verilen mesajlar gerekse kelimeler açıklanırken zikredilen Türkçe atasözü, deyim ve manzum parçalar o günkü Türk dünyasının bütün cepheleriyle esere yansımaları sağlamıştır. Dolayısıyla "*Divânü Lügâti't-Türk*" XI. yüzyılda yazılmış bir Türk dünyası ansiklopedisi niteliği taşımaktadır.

Kanaatimce, muhaddislerin "hadis" toplarken gösterdikleri recessüsü ve hassasiyeti Kâşgarlı Mahmut da Türk kültürüyle ilgili malzemeleri derlerken göstermiştir. Nitekim VIII. asırda dikilen fakat takriben 1200 sene sonra XIX. yüzyıl sonlarına doğru deşifre edilebilen "Kültigin Âbidesi" hakkında bile "*Divânü Lügâti't-Türk*"te

malumata rastlanması Kâşgarlı Mahmut'un nasıl titiz bir çalışma yaptığının göstergesidir. Bu konuda M. Şakir Ülkütaşır şunları söyler:

"Kulbak" kelimesinden anlıyoruz ki bu efsâne "Kültigin" in halk muhayyilesinde aldığı bir biçimden başka bir şey değildir. Efsâneye göre: "Kulbak=Kül Beg" Türk zahitlerinden birinin adı imiş; Balasagun dolayındaki dağlarda yaşarmış. Bu zahit, eliyle siyah taş üzerine "Tanrı kulu Kulbak" diye yazınca, beyaz bir kitabe; beyaz taşa yazınca siyah bir kitâbe (yazıt) hâsıl olurmuş. Hatta o kitâbeler Mahmut Kâgarı'nın zamanında hâlâ mevcut imiş. Gâlip bir ihtimalle "Kültigin" kitâbelerinden galat olan bu efsane (Besim Atalay çevirisi, c. 1, s. 474) Divânü Lügâti't-Türk'te ne kadar çeşitli ve ne kadar dikkate değer konulara ait bilgiye tesadüf edildiğine bir örnek olabilir."³

Diğer taraftan yine "Divânü Lügâti't-Türk" ten öğrendiğimize göre⁴ Kâşgarlı Mahmut'un "*Kitâbu Cevâhiri'n-Nahv Fi-Lügâti't-Türk*" adlı bir başka eseri daha vardır ki maalesef bugün elimizde yok. Türkçenin nahvinin anlatıldığı böyle önemli bir eserin geride hiçbir iz bırakmadan kaybolup gitmiş olması dilimize karşı göstermiş olduğumuz kayıtsızlıktan başka ne ile izah edilebilir?

Kısacası "kendi milletinin diğer milletlerden, yalnız silah kuvvetiyle üstün olmadığını; dil, kültür ve medeniyet bakımından da Türklerin büyük mâzisi ve büyük geleceği olduğunu meydana koymak ve bunu Türk olmayan milletlere haber vermek maksadıyla bir ömür boyu çalışan"⁵ Kâşgarlı Mahmut'a ve onun vücuda getirdiği kültür mirasına sahip çıkamamışız. K. Mahmut'un dil ve kültürüne karşı göstermiş olduğu hassasiyeti millet olarak daha sonraları sürdürebilmiş olsaydık eminim gerek Türkçe ve gerekse Türk kültürü bugünkünden çok daha ileri noktalarda olurdu.

Doğumunun 1000. yıl dönümünde Kâşgarlı Mahmut'u rahmetle anıyoruz...

(3) M. Şakir Ülkütaşır: Büyük Türk Dileci KAŞGARLI MAHMUT, TDK Yayınları, Ankara 1972, s. 40.

(4) Divânü Lügâti't-Türk Tercümesi, Çeviren: Besim Atalay, c. 1, TDK Yayınları, Ankara 1985, s. 25; Kâşgarlı Mahmut: Divânü Lügâti't-Türk, Tıpkıbasım, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 18.

(5) N. Sami Banarlı, age, s. 251.

(2) Nihad Sami Banarlı: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, İst. 1971, s. 251

Kaşgarlı Mahmud'un Romanı¹

İbrahim DEMİRCİ

“Türkçenin İlk Âliminin Gerçek Yaşam Öyküsü” alt başlığıyla sunulan Kaşgarlı Mahmud adlı romanın yazarı Ferhat Ciyilan, 1945 yılında Doğu Türkistan’da doğmuş. Yazarın sanatkar ve akademisyen kimliğine Kaşgarlı’nın doğduğu, yetiştiği ve ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği coğrafyada yaşamış bir kahramanın hayatını yirmi birinci yüzyılda anlatırken, o dönemin düşünüş ve duyuş biçimlerini ve kavramlarını bütünüyle gözetmek ve “yeni” yaklaşımların tuzağına düşmeden yansıtabilmek kolay bir iş değildir. Nitekim romanı okurken bazı cümleler karşısında “O dönemde bu düşünüş veya bu kurum, böyle olabilir mi(ydi)?” sorusunu sormaktan kendinizi alamayabilirsiniz.

Ferhat Ciyilan’ın Uygur Türkçesiyle kalemeye aldığı eseri, Zeynure Öztürk Türkiye Türkçesine aktarmış. On birinci yüzyılda yaşamış bir kahramanın hayatını yirmi birinci yüzyılda anlatırken, o dönemin düşünüş ve duyuş biçimlerini ve kavramlarını bütünüyle gözetmek ve “yeni” yaklaşımların tuzağına düşmeden yansıtabilmek kolay bir iş değildir. Nitekim romanı okurken bazı cümleler karşısında “O dönemde bu düşünüş veya bu kurum, böyle olabilir mi(ydi)?” sorusunu sormaktan kendinizi alamayabilirsiniz.

Zeynure Öztürk, romanda geçen kimi eski, kimi belki bugün de o bölgelerde yaşayan kelimelerden bazılarının dipnotlarda açıklanmış. Ama açıklamadan bırakılmış epeyce kelimenin kaldığı da dikkati çekiyor.

Kaşgarlı Mahmud’un hayatı hakkında bilinenlerin azlığı ve rivayetlerin muhtelif olduğu biliniyor. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’ne Kaşgarlı Mahmud maddesini yazan Ömer Faruk Akün, son dönemde Uygur, Özbek ve Kırgızlar arasında Kaşgarlı Mahmud’u kendilerine mal etme çabasının görüldüğüne dikkati çeker. Ferhat Ciyilan’ın romanında da onu Uygur kökenine bağlama eğilimi görülüyor. Bu anlaşılabilir ve doğru bir tutum. Ancak yazarın, Uygur varlığını bütün Türklüğün merkezi sayma çabası, bana gereksiz göründü.

Ferhat Ciyilan’ın kitabını bilim adamı ve tarihçi gözüyle okumakla bir kurgu, bir roman olarak okumak arasında farklar olacağı açıktır. Eserin bir roman olarak iyi kurgulandığı, etkileyici ve sürükleyici bir üsluba sahip olduğu söylenebilir. (s. 304’te Kaşgarlı Mahmud’dan henüz eser yazılmamışken “Divanü Lügatit-Türk” yazarı diye söz edilmesi, hoş olmamış!) Yazar romanını “iki kısım” a ayırmış.

Yazar romanını “iki kısım” a ayırmış.

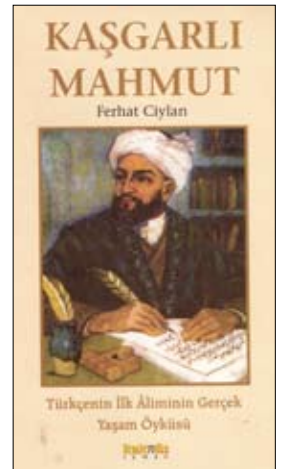
Her kısmın başında bir “mukaddime” bulunuyor. Birinci kısmın 21 bölümü sırasıyla şöyle: Arslan Han’ın Huzurunda, Hanların Danışması, Buğra Han ve Torunu, Mahmud’un Ana Atası, Oğlan Büyüdü, Hatıralar, Şölen, Arslan Han Balasagun’da, Düğün, Kaşgarlı Mahmud, Toruntay’ın Hasreti, Nevruz Bayramı, Âlim Sefere Çıkıyor, İdikut Toprağı, İli Yolu Dağlı Yol, Çöl Kıpçak, Herkes Kendi Derdinde, Altın Tahtta Ne Buldun Ey Hakan?, Kaşgar Semasında Kara Bulutlar, Muk Yolu, Barsgan.”

İkinci kısmın mukaddimesi Karahanlılar, Selçuklular, Abbâsiler hakkında özet bilgiler aktardıktan sonra 19 bölümle sürer: Hayat Yolu Kesilmez, Buhara, Nişâbur, Bağdat Haslifesi Hakaniye Diline Hevesleniyor, İlk Satırlar, İnsan Dediğin, Günlere ve Dünler, Halifeye Armağan, İnsanlık Hali, Uzak Yerim Haberini Kervan Yetiştirir, Âlim ve Zalim, Melikşah Geldi, Terken Kadın’ın İltifatı, Gülperi, Soğd Şarkısı, Neredesin Kaşgar?; Terken Hatun Kararlı, Sinirli ve Kudretli; Melikşah’ın Tahti Bir, Oğlu Dört; Kaşgar Şarkısı.

Roman bir “Hatime” ile sona eriyor.

Başlıklardan da anlaşılacağı gibi roman, Kaşgarlı Mahmud kadar, çevresindeki siyasi olaylar ve kahramanları da anlatma çabasında. Kimi iyi ve iyilikçi, kimi kötü ve kötülükçü, kimisi de iki arada bir derede kalmış ve duruma göre saf değiştirebilen onlarca insanı tanıtan Ferhat Ciyilan, Kaşgarlı Mahmud’un yardımcısı Toruntay, annesi Rabia ve eşi Çolpan karakterleriyle unutulmaz kişilikler çizmiş. Romanda karşımıza çıkan kahramanlar arasında birbirleriyle çatışmaya düşen Karahanlı beylerinin yanı sıra Hüseyin Halef, Yusuf Has Hâcîp, İmam Gazali gibi sanat ve bilim adamları, Nizamülmülk, Alparslan ve Melikşah gibi devlet adamları, Toruntay, İtemür ve Gümüş gibi köleler de var. Roman boyunca Opal’den, Kaşgar’dan Bağdat’a dek uzanan onlarca mekânı da insanlarıyla, doğasıyla ve tarihiyle tanıma fırsatı buluyorsunuz.

Kitapta rastlanan birtakım dizgi yanlışlarının düzeltilmesini ve eserin yeni baskılarının yapılmasını dilerim.

1 Kaşgarlı Mahmud, Ferhat Ciyilan, ç. Zeynure Öztürk, Kaknüs Y., İstanbul, 2006, 512 s.

Yrd. Doç.
Hasan ÖZÖNDER

KAŞGAR'LI MAHMUT'UN 1000. DOĞUM YILI VE HATIRLATTIKLARI

Dünya kültür çevrelerinin, Türk Kültür ve Tefekkür Tarihi'ne yakın ilgi ve takdirleri artarak devam ediyor. Geçen “*Mevlâna Yılı*”nın ardından UNESCO, 2008 yılını, “*Kaşgarlı Mahmut Yılı*” olarak ilân etti. Bu yıl, büyük Türk dil bilgininin doğumunun 1000. yıldönümü. Yazmış olduğu “*Divânu Lügati't-Türk*” adındaki eser, Türkçenin ilk dilbilgisi kitabı ve ilk sözlüğü olarak kabul edilir. Araplara Türkçeyi, Türklere Arapçayı öğretmek ve Türkçenin zenginliğini ve gücünü göstermek maksadıyla, 1072 yılında yazılmıştır. “*İlk Türk Haritası*” da bu eserdir. Bu kıymetli eser, Türk kültür ve medeniyetinin ilk ve ana kaynaklarından. 1972 yılında, yazılışının 900. yıl dönümü münasebetiyle Türk Dil Kurumu, geniş çapta, uluslararası bir kurultay düzenlemişti. Altmıştan fazla ilim adamı katılmış, Türk dili ve kültürü üzerinde tebliğler sunmuşlardı.

Hayli faydalı olmuştu.

Kaşgarlı'nın 1000. doğum yılı münasebetiyle Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu çalışmalar başlatıldı. Lügat'in tıpkıbasımı yapılacak. Yazarının, Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde bulunan türbesi onarılacak ve ziyaret edilecek. Yurdumuzda ve dünyanın çeşitli ülkelerinde millî, milletlerarası ilmi oturum, sergi ve törenler düzenlenecek. Törenlere, Kaşgar'da da devam edilecek.

Biliyorsunuz Lügat'in yazma tek nüshası İstanbul Fatih'teki Millet Kütüphanesi'nde. Ali Emîrî Efendi, bu ünik nüshanın bulunduğunu bir sahaf-tan öğrenmiş. Sahaf, 30 altın bedel ister. Son derece sevinip, heyecanlanan Ali Emîrî Efendi, caymaması için kitapla birlikte sahafı da dükkânına kapatarak, para bulmaya gider. Bir dostundan temin ederek, hemen döner. 3 altın da komisyon vererek 33 altına satın

alır. Sonunda, “Dîvânu Lüğati’t-Türk”ü de bu kütüphaneye hiçbir karşılık beklemeden bağışlar.

Bunun için, bu yılki 1000. yıl kutlamalarında, merhum Ali Emîrî Efendi’nin unutulmamasını temenni ederim. İstanbul’da uzun yıllarını verdiği ve binlerce nadide yazma eserini bağışladığı Kütüphane’de yapılacak anma ve şükran töreninin ardından hemen karşı tarafta bulunan Fatih Camii haziresindeki kabrinin başında, bunca büyük hizmetlerinden dolayı ruhuna Fatihalar gönderilmesi ne kadar güzel olur.

Törenlerden birinin, Karamanoğlu Mehmet Bey’in Türkçe idealini yâd ve ruhunu şad etmek için Karaman’da yapılmasının gayet yerinde olacağını düşünüyorum.

Geçen “Mevlâna Yılı”nda bazılarımızın “Mevlâna’yı dünyaya tanıtma yılı” şeklindeki ifade yanlışlığını hatırlarsınız; Konuya, “Mevlâna’yı tanıtma” olarak değil de, “Mevlâna’nın bizi tanıtması” şeklinde yaklaşılmalı idi. Binaenaleyh bu yılı, “Kaşgarlı Mahmud’u dünyaya tanıtma yılı” olarak değil de, “Kaşgarlı Mahmud’un bizi dünyaya tanıtma yılı” şeklinde algılanılması isabetli olacaktır. Bakış açımızı, dolayısıyla yapılacak anma programlarını buna göre hazırlamalıyız. O zaman, bin yılda

bir ele geçen bu büyük fırsat, en iyi şekilde değerlendirilmiş olacak ve çok yönlü faydalar sağlayacaktır. Zihin ve kalemleri ipotekli olan bazılarının, Türk kültür ve medeniyetine bakışlarındaki terslik, şaşılık, körlük bir ölçüde de olsa belki tashih, tedavi ve telâfi edilebilecektir.

Büyük emek ve masraflarla yapılacak kutlama törenleri vesilesi ile Millet olarak “*Güzel Türkçemize Sahip Çıkmam*” kampanyası başlatılmasını bilerseniz ne kadar arzu etmekteyim. Hepimizin elbirliği ile her alanda ve her yönden girişilecek bu mübarek faaliyet, gençlerimize, sıkıntı ve psikolojik bozukluklara düşüren dar, fakir ve kısır dil işkencelerinden kurtulma imkânları hazırlayacaktır. Güzel dilimizin zenginliklerine, derinliklerine ve geniş ufuklarına kavuşulmasını; gücüne, tadına ve gururuna daha iyi erişmesini sağlayacağına inanıyorum.

Bu kutlamaların, şehirlerimizi ele geçirdiği gibi, kasaba hatta köylerimizdeki dükkân levhalarına varıncaya kadar bir kanser gibi saran ve hızla yayılmaya devam eden kirliliklere ve yabancılaşmalara karşı hukuken önlem alınmasına bir tarih başlangıcı, bir miat ve milât olmasını da gönülden dilemekteyim.

Blm. Uzm.
Atiye NAZLI

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEN GÜNÜMÜZE SÜZÜLEN ATASÖZLERİ

Türk kültür tarihinin baş tacı edebileceğimiz birkaç eserinden biri olan **Dîvânu Lugâti't-Türk**, atasözleri açısından da zengin bir kaynaktır. Genel görüşe göre Arapların Türkçe öğrenmesini sağlamak amacıyla kaleme alınan **Dîvânu Lugâti't-Türk**, müellifi Kâşgarlı Mahmûd'un Türk dünyasına yaptığı 12 yıllık bir derleme çalışmasının sonucunda oluşmuştur. Pek çok yönüyle günümüze de ışık tutan eser halk kültürü açısından büyük bir zenginliğe sahiptir. Atasözü, destan, efsane gibi halk kültürü ürünleri örneklerinin yanında bilmece, ninni, fıkra vb. terimlere de yer vermesi açısından günümüz çalışmalarına ışık tutacak bir bilgi hazinesi görünümündedir. Biz, aşağıdaki kısa değerlendirmemizde Mahmûd'un derleyip bizlere armağan ettiği atasözlerinden yola çıkarak, bazılarının Anadolu'muzda yaşamakta olan benzerleriyle karşılaştırması yoluna gideceğiz.

Bu sözler aynı kelimelerle ifade edilmese bile benzer düşünceleri ifade etmedeki ortaklıklarıyla önem kazanacaklardır. Vereceğimiz örnekler arasında sizlerin de hatırladığı, hatta başka sözlerin de olacağı unutulmamalıdır. Kısacası biz bir yol açacağız, siz o yolu genişleteceksiniz.

Yazımızın başlığını da taşıyan **Dîvânu Lugâti't-Türk**, araştırmacılara göre 1072, 1074 ve 1077 yıllarında tamamlanmış olarak gösterilir ve Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Konumuz olan **Dîvân**'daki atasözlerinin sayısı bilim adamlarına göre farklılık göstermektedir. Biz ilk olarak atasözlerinin **Dîvân**'da hangi kelime ile karşılandığını belirtmek istiyoruz.

Dîvân'da, atasözü karşılığı olarak "sav" sözü kullanılmıştır... Atalay tarafından "sav" olarak yazılan kelime[dir] (Sakaoğlu 2005: 19).

Bu kelime **Dîvân**'da 10 yerde geçmektedir ve yedi anlamı vardır. Anlamaları aşağıda verilmiştir.

saw: söz, haber, salık; mektup; risale; atalar sözü; darbimesel; kıssa, hikâye, tarihsel şeyler. II, 20-6; III, 154-13, 154-16, 154-17, 154-18, 154-19, 154-20, 441-20, 441-21.

saw (ıg): şöbret, şan. III, 43-20.

Ancak bizi ilgilendireni atasözü anlamıdır ki onun geçtiği yerleri de ayrıca vermek istiyoruz.

saw: atasözü, darbimesel. II, 20-6; III, 154-13, 441-20.

Dîvân'daki atasözlerini farklı araştırmacılar farklı farklı belirlemiştir. Aşağıda onların belirlemiş olduğu atasözü sayılarını vereceğiz.

Dîvân'daki atasözleri üzerine ilk çalışmayı Abdülahad Nuri yapmıştır. O, eserinde 251 atasözüne yer vermiştir.

Carl Brockelmann'ın bir makalesi, **Dîvân**'daki atasözlerine yer veren ilk yabancı çalışmadır. .. O, makalesinde 264 atasözü belirlemiştir.

Necip Asım da **Dîvân**'daki atasözlerini 290 olarak belirlemiştir.

Ferit Birtek, **Dîvân**'daki atasözlerini 291 olarak **En Eski Türk Sözlüğü** adıyla yayımlamıştır (Sakaoğlu 2005: 19).

Atasözleri hakkında başta Prof. Dr. Şükrü Elçin Hocamız olmak üzere birçok araştırmacı yayın yapmıştır. En kapsamlı olanı da hiç kuşkusuz Ömer Asım Aksoy'dur. Ayrıca Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun da bu konu hakkında çeşitli yazıları bulunmaktadır. Biz de hocalarımızın görüşlerinden yararlanarak atasözleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

****Eski Türkçede Göktürk abidelerinde, Uygurlardan kalma eserlerde XI. asırda Karahanlılar devrinde Doğu Türk ilinde, "söz, haber, mesaj, nutuk, şöbret, şey" gibi mânâlara gelen ve "sa-" filinde türemiş, "sab-sav" kelimesi...*

XI. asırda "sav" yanında klasik İslâmî Türk edebiyatının en değerli eserlerinden

biri olan *Kutadgu Bilig'de Yusuf Hâs Hâcib, "mesel" tâbirini kullanır. Arapçada "masal, mesel" ve çokluğu "emsâl" mânâsından atalarsözü Fars ve Türk yazı dillerine geçtikten sonra "mesel, durûb-i emsâl, darb-ı mesel" şekillerini XX. asır başlarına kadar bu adlarla görmek mümkündür.* (Elçin 1993: 623).

Elçin hocamız **Halk Edebiyatına Giriş** adlı eserinde **Divânu Lugâti't-Türk'ten** 28 tane atasözüne yer vermiştir.

Perterv Naili Boratav, **Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı** adlı eserinde atasözünü açıklarken şu şekilde tanımlamıştır: "Atasözleri iki büyük kümeye ayrılırlar:

Asıl atasözleri

Atasözü değerindeki deyimler

Asıl atasözleri; anlamlarına bir öğüt, bir davranış kuralı, bilgelik bir yargı yüklemiştir.

Bir yargıyı ya da gözlemi kapsayan atasözleri. ... Örnek, "Kanı kan ile yumazlar, kanı su ile yurlar. ...

... Açık bir öğüt, akıl verme ya da yasaklama biçimindedirler,...

Fıkra edası taşıyan atasözleri.... ; dil kuruluşlarıyla da öteki atasözlerinden ayrılırlar. İçlerinde bir çeşidi "hikâye"ye konu olan "kişi"lerin konuşma biçiminde bakışık iki cümlesi ile "hikâye"yi anlatanın üçüncü şahıs olarak getirilen sözlerinden kurulmuştur: "Deveye sormuşlar: 'Boynun neden eğri?' 'Nerem doğru ki' demiş." (Boratav 2000: 148-149)

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ise atasözlerini şu şekilde tanımlamıştır:

"Atasözleri, birkaç kelimeden meydana gelen dağarcıklarına rağmen, büyük düşünceleri anlatmalarının yanında, çeşitli sebeplere bağlı olan değişimleriyle de kültür, dil ve edebiyat hayatımızın [vazgeçilmez bir parçasıdır.]" (Sakaoğlu 2005: 27).

Ayrıca Selçuk Üniversitesinde atasözleri konulu hazırlanan yüksek lisans tezinde de atasözleri aşağıdaki tanımlanmıştır:

"Tarihi çok eskilere dayanan, nerde, ne zaman, kimin söylediği bilinmeyen kısa ve öz anlatımlı; bir olay karşısında söylendiği ve daha sonra benzer olaylar içinde söylenen; zamanla genel bir ifade alan söz dizimlerine "atasözü" denir.

Başka bir tanımla, Halk Edebiyatının içinde yer alan milletin asırlar boyunca duygu, düşünce ve bir olay karşı-

sında söylemiş olduğu kısa, öz, yalın anlatımlı ifadelerle "atasözü" denir.

Atasözlerinin genel özelliklerini sıralayacak olursak; atalarımızdan kalmış olması, denemelere dayanması, genel ifadeler içermesi, bilgece düşünülmüş olması, öğüt verici olması, kalıplaşmış söz grupları halinde bulunması ve herkes tarafından benimsenmiş olması şeklinde sıralayabiliriz.

Atasözleri, Türk kültürünün geleneksel değer yargılarını ortaya koyan bir nevi kurallardır. Başka bir deyişle "Şinasi'nin dediği gibi, "atasözleri bir halk felsefesidir". Yani bir milletin yaşam tarzıdır."(Nazlı 2003: 446)**

Prof. Sakaoğlu'nun atasözleri hakkında sunmuş olduğu bilgilerden birinin konusu *Divânu Lugâti't-Türk'teki Bazı Atasözleri Üzerine'dir*. Hocamız bu bildirisinde atasözlerinin tarihî seyri içindeki gelişmelerinden bahsetmektedir. Bizim de konumuzla doğrudan ilgili olan bu bildiriye kısaca hatırlatmak isteriz.

Prof. Sakaoğlu, **Divânu Lugâti't-Türk'teki** atasözlerinin farklı sayfalarında farklı şekillerde karşımıza çıktığından bahsetmektedir. Bunun sebebini ise Kâşgarlı Mahmûd'un dolaşmış olduğu çeşitli coğrafyadaki Türk boylarında kullanılan şekilleri olduğu belirtilmektedir. Günümüzde de öyle değil midir? Bugün farklı bölgelerimizde aynı anlamı içeren atasözlerimiz farklı kelimelerle karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca geçmişte kullanılan ancak bugün kullanmadığımız atasözlerimiz de bulunmaktadır. Bunun sebebi o atasözünü karşılayacak başka bir atasözünün ortaya çıkmaması olabileceği gibi, geçmişte yaşanan bazı olayların artık yaşanmamış olması da olabilir.

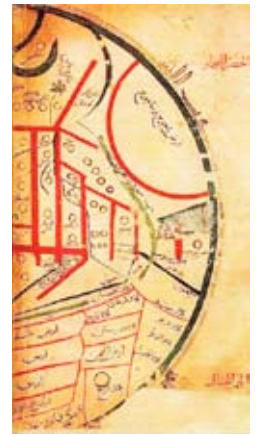
**Prof. Sakaoğlu yazısında bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

"Benzer durumları ifade eden atasözlerinden biri yaşamaya devam ederken, bazı şekil değişikliklerine uğrarken diğerleri ya unutulmakta veya çok dar bir bölgeye sıkışıp kalmaktadır.

Bir söz günümüze gelinceye kadar pek çok değişikliğe uğramakta, her devirde kendi zevkinin güzelliğine anlayışına göre şekillenmektedir.

Divân'daki bazı sözler bugün unutulup gitmiştir, ayrıca yerine geçecek, bıraktığı boşluğu dolduracak başka bir söz de yoktur.

O hâlde Divânu Lugâti't-Türk'te yer

alan atasözlerimizin hepsi için söyleyebileceğimiz görüşlerden yola çıkarak bazı sonuçlara varmak mümkündür.

Atasözleri zamanın akışına karşı koyamazlar.

Atasözleri gelişen zevke karşı koyamazlar.

Atasözleri benzerlerinden hoşlanmazlar; sahaya hâkim olup diğerlerinin yerine geçmeye çalışırlar.

Atasözleri, dilin bir parçası oldukları için kelimeleri bölgelere göre değişip mahalleşebilir.” (Sakaoğlu 1997: 261-268)

Prof. Sakaoğlu bir başka yazısında ise atasözlerinin, “... tarih boyunca kullanılan atasözleri ve deyimlerimizde az veya çok değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin kabuledilebilir sebepleri vardır.” diyerek bu sebepleri aşağıdaki gibi belirlemiştir.

Dilin gelişimine bağlı kelime değişikliği,

Görgüye bağlı kelime değişikliği,

Din ve töre ile ilgili kelime değişiklikleri,

Giyim kuşama bağlı kelime değişiklikleri,

Uygurluğa bağlı kelime değişiklikleri,

Ağız özelliklerine bağlı kelime değişiklikleri” (Sakaoğlu 1987: 255-262) ***

Biz aşağıya Ferit Birtek’in En **Eski Türk Savları** adlı eseri ile Ömer Asım Aksoy’un Bölge **Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler** adlı eserindeki bazı atasözlerinin karşılaştırılmasını vereceğiz. Bu çalışma, Birtek’in eserinden yola çıkılarak Besim Atalay’ın eseri **Kâşgarlı Mahmud Divânü Lûgat-it-Türk (Çeviri)** adlı eseri de incelenerek hazırlanmıştır. İlk sırada yer alan atasözlerinin yanında parantez içinde bulunan sayılar Besim Atalay’ın çevirisi olan **Dîvânü Lugâti’t-Türk**’ün cilt, sayfa ve satır numaralarını vermektedir. İkinci satırda bulunan atasözlerinin yanında parantez içinde bulunan adlar ise ait olduğu il, ilçe adını göstermektedir. Köşeli parantez içinde yer alan bilgiler ise aldığımız kaynaktaki sayfa numaralarını göstermektedir. Atasözlerimiz, **Dîvân**’daki sırası ile verilmiştir.

1. Ot tise ağız küymes. (I.43,12), [Birtek 1944: 14].

Bal demekle, parmak yalanmaz. (Salman Akkuş – Ordu), [Aksoy 1969: 58].

2. Tilkü öz yininge udhuz bolır. (I.54, 23; III.5, 14), [Birtek 1944: 17].

Aslına çekmeyen haramzade. (Hatay), [Aksoy 1969: 47].

3. Erdem başı tıl (I. 107, 9 – I. 336, 4- III.133, 24), [Birtek 1944: 14].

Dilsiz de olsa, kâmil belli olur (Arapkir -Malatya), [Aksoy 1969: 91].

Dil yüreğin kepeçesidir (Salman/Akkuş-Ordu), [Aksoy 1969: 91].

4. İtka uwut atsa, uldang yimes. (I.116, 4), [Birtek 1944: 16].

İt utansa don(tuman) giyer. (Yavuz/Şavşat – Artvin, Baltalı/Çıldır – Kars].

5. Yığaç uçınca yil tegir, körklüg kişige söz kelir. (I.139, 21), [Birtek 1944: 15] (*söz*, Birtek’te *zöz* yeğlindedir.)

İyi meyveye kurt düşer. (Isparta), [Aksoy 1969: 148].

6. İt ısırmas, at tepmes time. (I.178, 11), [Birtek 1944: 16].

İtin kapmazı, atın tepmezi olmaz. (Çayköy/Niksar – Tokat), [Aksoy 1969: 146].

İte selâm, deliye kelâm olmaz. (Kızılca-ağaç/Bucak – Burdur), [Aksoy 1969: 145].

7. Kuzda kar eksümes, koyda yag eksümes. (I.326, 3), [Birtek 1944: 18].

Kötüden şor(şer) eksik olmaz, iyiden yâr eksik olmaz. (Yukarı Bozkuyu/ Kadırlı – Adana), [Aksoy 1969: 167].

Dağ başı dumandan, insan başı yamandan kurtulmaz. (Mansurlu/Feke – Adana, Mudurnu – Bolu), [Aksoy 1969: 84].

Dağ başına kış gelir, kul (insan) başına iş gelir. (Van, Kozluca/Cemilbey – Çorum, Çamova/Divriği – Sivas), [Aksoy 1969: 84].

8. Kal sawı, kağıl bağı yazılmaz (I.409, 5), [Birtek 1944: 14].

Ulular köprü olsa da başıp geçme. (Kömür/Kemah – Erzincan, Havza – Samsun, Merzifon – Amasya, Bolu ve Van), [Aksoy 1969: 197].

9. Tılın tırgike tegir (I.429, 2), [Birtek 1944: 14].

Dilim, bana giydirir kilim (Gaziantep, Mihalıççık – Eskişehir, Elazığ, Van), [Aksoy 1969: 91].

10. Çaxşak üze oy bolmas, çakrak bile uwut bolmas. (I.469, 11), [Birtek 1944: 16].

Kel arsız, kör yanaz olur. (Bünyan – Kayseri), [Aksoy 1969: 148].

11. Yüzke körme, erdhem tile. (II.8, 14, III.143, 6), [Birtek 1944: 15].

Lambayı almadan camına bak, gelini almadan buyuna bak. (Zuday/Taşova – Amasya), [Aksoy 1969: 169].

12. Tılın tüğmesini tışın yasmas.

(II.20, 16), [Birtek 1944: 15].

Öl ikrar verme, öl ikrardan dönme (Gaziantep), [Aksoy 1969: 179].

Söz verme, verdinse dönme. (Gaziantep), [Aksoy 1969: 189].

13. Çaksa tutnur, çalsa bilinür. (II.23, 18), [Birtek 1944: 15].

Söz sözü, söz de döner kalbi açar. (Gündüzbey/Yeşilyurt – Malatya), [Aksoy 1969: 189].

14. Muş yakrıka teğışmes, ayur kişi nengî yaraşmas. (II.105, 24), [Birtek 1944: 16].

Tilki erişemediği üzümde “Hevengim olsun” demiş. (Gündüzbey/Yeşilyurt – Malatya), [Aksoy 1969: 195].

15. Telim sözüg oksa bolmas, yalım kaya yıksa bolmas. (III.20, 3), [Birtek 1944: 14].

Sözü söyle alana (kulağından alana), arı piri olana. (Van),

Söyleyenden olma, dinleyenden ol. (İzmir),

Söz vaktinde açılır. (Van),

Söz var halk içinde, söz var hulk içinde. (Yavuzköy/Şavşat – Artvin), [Aksoy 1969: 189].

16. Yarın bulgansa il bulganur. (III.21, 7), [Birtek 1944: 18].

Yurdu kutlu olanın ağzı tatlı olur. (Paçacıoğlu – Uşak), [Aksoy 1969: 208].

17. Kişi sözleşü yılki yıdlaşu. (III.104, 17), [Birtek 1944: 14].

Taş taşta, baş başa yanaşarak iş olur. (Muradiye – Rize), [Aksoy 1969: 192].

İnsan göre göre, hayvan süre süre. (Konya), [Aksoy 1969: 143].

18. Tayak bile taymas, tanuk sözüm bütmes. (III.166, 20), [Birtek 1944: 15].

Adam, adam iturur; adam, adam biturur. (Güney/İkizdere – Rize), [Aksoy 1969: 189].

19. Buzdan suw tamar. (III.123, 2), [Birtek 1944: 17].

20. Ata oğlu ataç togar. (II.80, 12), [Birtek 1944: 17].

21. Muş oğlu muşavı togar. (II.14, 18), [Birtek 1944: 17].

22. Sögüt sölinge, kadınığ kasınga. (I.356, 20; III.134, 13; III.369, 21), [Birtek 1944: 17].

(Not: Yukarıdaki dört sav aynı anlamdadır ve aşağıda da aynı anlamı veren atasözleri yer almaktadır.)

Deliden deli doğar. (Egridir – Isparta, Van), [Aksoy 1969: 88].

İtten kuzu türemez. (Gündüzbey/Ye-

şilyurt – Malatya), [Aksoy 1969: 147].

Biz çalışmamızda **Dîvânü Lugâti't-Türk**'ten bazı atasözlerimiz ile onların karşılığı olan atasözlerini **Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler** adlı eserden yararlanarak tespit ettik. Ancak **Dîvân**'da yer alan ve bugün sadece yöresel olarak değil, bütün yurt genelinde kullanılan atasözlerimiz yukarıya alınmamıştır. Aşağıda bu atasözlerimizden örnekler yer almaktadır.

1. Kişi sözleşü yılki yıdlaşu. (III.104, 17), [Birtek 1944: 17]

İnsan söyleşe söyleşe [konuşa konuşa], hayvanlar koklaşa koklaşa. (Aksoy 1965: 112)

2. Yalınğuk oğlu yokadlur, edhğu atı kalır. (III.384, 18) [Birtek 1944: 16].

At ölür meydan (nalı) kalır, yiğit ölür şan (namı) kalır. (Aksoy 1965: 87)

3. Muş yakrıka teğışmes, ayur kişi nengî yaraşmas. (II.105, 24), [Birtek 1944: 16].

Kedi uzanamadığı (yetişemediği) ciğere, pis (murdar) dermiş. (Aksoy 1965: 117)

4. Közden yırasa köngülden yeme yırar. (III.366, 12), [Birtek 1944: 19].

Gözden irak (uzak) olan göntülden de irak (uzak) olur. (Aksoy 1965: 106)

5. Tağ tagka kawuşmas, kişi kişige kawuşur. (II.103, 2; III.153, 5), Birtek Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. (Aksoy 1965: 96)

6. Suw birmeske süt bir. (III.129, 7), [Birtek 1944: 20].

İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı (Aksoy 1965: 114)

7. Köke sudhsa yüzke tüşür. (III.132, 19; III.439, 20), [Birtek 1944: 20].

Ava giden avlanır. (Aksoy 1965: 87)

8. Kişi alası içtin yılki alası taştın. (I.91, 22), [Birtek 1944: 21].

İnsanın alacası içinde hayvanın alacası dışında [dır]. (Aksoy 1965: 112)

9. Süsgen udhga Tengri müngüz birmes. (III.364, 15), [Birtek 1944: 21].

İtin duası kabul olsa gökten kemik yağardı. (kyn. kişi. Döne Nazlı)

10. Kurug yıgaç egilmes, kurmuş kiriş tügülmes. (I.198, 9), [Birtek 1944: 24].

Allar yakışırken, eller bakışırken . (kyn. kişi. Döne Nazlı).

11. Küz keligi yazın belgürer. (II.172, 3), [Birtek 1944: 25].

Perşembenin gelişi çarşambadan belidir. (Aksoy 1965: 126)

12. Esende iwek yok. (I.77, 10), [Birtek 1944: 26].

Acele işe şeytan karıştır. (Aksoy 1965: 77)

13. Ol keçşni suw ilette. (I.356, 24), [Birtek 1944: 26].

O köprünün altından çok sular geçti. (kyn. kişi. Döne Nazlı)

14. Sınamasa arşıkâr, sakınmasa ut-sukar. (I.242, 16), [Birtek 1944: 25].

Bin düşün, bir söyle. (kyn. kişi. Döne Nazlı)

15. Kenğeşliğ bilig üdhreşür, kenğeşsiz bilig upraşur. (I.232, 3), [Birtek 1944: 25].

Danışan dağlar aşmış, danışmayan düz yolda şaşmış. (kyn. kişi. Döne Nazlı)

Danışan dağı aşmış, danışmayanın yolu şaşmış. (Aksoy 1965: 97)

Buraya kadar alınan atasözlerimiz ilk akla gelenlerdir. Ancak kitabın tamamı incelendiğinde başka atasözlerimiz de çıkaracaktır.

Atasözlerimiz ile ilgili ikinci kaynak kitabımız 1480 yılında yazıya geçirilmiş olan **Haza Kitabı Atalar** adlı eser olup, bu kitabı günümüz Türkçesine 1936 yılında Velet İzbudak Atalar **Sözü** adıyla çevirmiştir.

Aşağıda, **Atalar Sözü** adlı eserimizdeki atasözlerimizi, **Dîvânü Lugatî't-Türk**teki atasözlerimizi ve bugünkü karşılıklarını vermeye çalışacağız. Atasözlerimizi sırasıyla **Dîvân**'dan, **Atalar Sözü** kitabından alacak, sonun olarak da bugünkü karşılıklarını vereceğiz.

1. Öz göz ir kuşlag. (I.464, 28), [Birtek 1944: 42].

Kurdun boynu yoğun olduğu için kimseye inanmaz. (İzbudak 1936: 10).

Kurda neden boynun (ensen) kalın demişler: "İşimi kendim görürüm de ondan." demiş. (Aksoy 1965: 120)

2. Edhgülkni suw adhakında ke-miş, başında tile. (II.112, 6), [Birtek 1944: 20].

Eylük eyle suya sal, eğer eylük eylük ise ol seni bulur. (İzbudak 1936: 10)

İyilik et denize at, balık bilmezse Halk bilir. (Aksoy 1965: 114)

3. Kişi alası içtin, ylık alası taştın. (I.91, 22) [Birtek 1944: 21].

Adam alası içinde, tavar alası taşında. (İzbudak 1936: 12)

İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında. (Aksoy 1965: 112)

4. Taşig ısrumasa öpmiş kerek. (I.163, 18), [Birtek 1944: 51].

Kesemedüğün eli öp başına ko. (İzbudak 1936: 14).

Bükemedin (ısramadığın) eli öp başına koy. (Aksoy 1965: 94)

5. Yalınğuk oğlı munsuz bolmas (III:141, 2), [Birtek 1944: 38].

Ayipsuz yar isteyen yazsüz kalur. (İzbudak 1936: 18)

Kusursuz dost arayan dostsuz kalır. (Aksoy 1965: 121)

6. Yogurkanda artuk adhuk kösülse üşiyür. (II.137, 6), [Birtek 1944: 51].

Yorganına göre kösil. (İzbudak 1936: 23)

Ayağını yorganına göre uzat. (Aksoy 1965: 87)

7. Endik uma ewligni ağırlar. (I.106, 1), [Birtek 1944: 48].

Konuğun kutsuzu ev issin ağırlar. (İzbudak 1936: 43).

Ahmak (şaşkın) misafir ev sahibini ağırlar. (Aksoy 1965: 81)

Yukarıda vermiş olduğumuz örnekler, yaklaşık 1000 yıl önce söylenen belki de daha eskilere dayanan sözlerimizin bugünde söylenilenleridir. Atasözlerimiz tıpkı geçmişte olduğu gibi bugün de bizlere ışık tutmaya devam etmektedir.

Atasözleri için yararlandığımız kaynak kişi, Döne Nazlı 1951 Yozgat doğumlu olup ilkökul mezunudur. 20 yıldan fazla bir zamandır Konya'da yaşamaktadır.

KAYNAKLAR

Aksoy, Ömer Asım (1965), **Atasözleri ve Deyimler**, Ankara.

Aksoy, Ömer Asım (1969), **Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler**, Ankara.

Atalay, Besim (2006), **Kaşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it Türk (Çevirisi)**, Ankara.

Birtek, Ferit (1944), **En Eski Türk Sıvıları**, Ankara.

Boratav, Pertev Naili (2000), **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul.

Elçin, Şükrü (1993), **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara.

İzbudak, Velet (1936), **Atalar Sözü**, İstanbul.

Nazlı, Atiye (2003), **Atasözlerinin İlköğretim I. Kademedeki Öğrencilerin Eğitimine Etkisi**, Konya (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Sakaoğlu, Saim (2005), **Dîvânü Lûgatî't-Türk'te Türk Halk Edebiyatı (Ders Notları)**, Konya.

Sakaoğlu, Saim (1987), Atasözleri ve Deyimlerimizdeki Yabancı Asıllı Kelimeleri Türkçeleştirebilir miyiz?", **Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri**, Eskişehir.

Sakaoğlu, Saim (1997), "Dîvânü Lûgatî't-Türk'teki Bazı Atasözleri Üzerine", **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri Ankara 1989**, Ankara.